

Ginkluoti tautinio pasipriešinimo junginiai – SSRS (Latvijos SSR) ir Didžiosios Britanijos specialiųjų tarnybų operatyvinių žaidimų terpė (1945–1956)

Nors mes turime labai nedaug dokumentų šaltinių apie Latvijos SSR KGB veiklą tuo laikotarpiu, kai Baltijos respublikų KGB organai žaidė operatyvinius žaidimus su Švedijos ir Didžiosios Britanijos žvalgybos tarnybomis, tačiau jais remiantis vis dėlto galima bendrais bruožais apibūdinti Latvijos SSR KGB organų darbo metodus. Svarbiausias šaltinis, kuriuo naudotasi rengiant šį pranešimą, yra „Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais (Latvijos SSR KGB operatyvinis žaidimas su anglų žvalgyba 1948–1954 m.)“; „Pažymą“ parengė Latvijos SSR KGB darbuotojai – tiesioginiai to operatyvinio žaidimo vadovai ir dalyviai. Be to, panaudoti taip pat kai kurie Latvijos SSR KGB darbuotojų asmeninių archyvų dokumentai – generolo majoro J. Lukaševičiaus ir pulkininko A. Bundulio; tie dokumentai saugomi Latvijos totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro bibliotekoje.

Kapituliavus Vokietijos kariuomenei, Latvijoje, kaip ir visame Pabaltijyje, toliau vyko tautinių ginkluotų junginių pasipriešinimas. Kai kurios tautinio pasipriešinimo organizacijos Latvijoje pradėjo veikti dar vokiečių okupacijos laikotarpiu. 1943 m. Rygoje susikūrė Latvijos centro taryba (LCT), kurios tikslas buvo atkurti Latvijos nepriklausomybę. LCT atstovai suorganizavo didelės grupės latvių pabėgėlių (apie 3000) pergabenimą į Švediją (Gotlando salą). Aišku, visa tai turėjo būti suderinta su Švedija.

Dar 1943 m. buvęs Latvijos ambasadorius Švedijoje V. Salnajis informavo švedų ir anglų žvalgybos tarnybas, kad Latvijoje veikia tautinio pasipriešinimo organizacija¹. Kadangi švedai ir anglai buvo suinteresuoti gauti informacijos apie padėtį Sovietų Sąjungos ir Vokietijos fronte, o vėliau – apie tai, kiek ir kur dislokuota Latvijoje sovietinės kariuomenės, tai LCT atstovai gavo švedų sutikimą padėti². *Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Didžiosios Britanijos žvalgyba buvo taip pat suinteresuota rasti naujų galimybių žvalgybai Baltijos valstybių teritorijoje ir nutarė tam tikslui pasinaudoti tautinio pasipriešinimo organizacijomis.* Šiuos Didžiosios Britanijos žvalgybos tarnybos ketinimus SSRS KGB panaudojo ilgai trukusiam (nuo 1946 iki 1956 m.) operatyviam žaidimui Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijoje prieš Švedijos ir Didžiosios Britanijos žvalgybos tarnybas.

Kaip jis prasidėjo Latvijos teritorijoje? 1945 m. spalio 14 d. į Latvijos pajūrį Kuržemėje atvyko pirmoji 4 žmonių grupė; ji turėjo atstatyti nutrauktus kontaktus ir užmegzti radijo ryšį tarp Latvijos centro tarnybos atstovų Švedijoje ir Latvijoje. Arturo Arnyčio grupei buvo pavesta užmegzti ryšį su LTC radistu A. Bergmaniu. Netrukus visą grupę sulaukė KGB darbuotojai, jie atėmė radijo ryšio šifrus ir kodus, ryšininkų ir konspiracinių butų adresus Latvijoje.

Tačiau Kuržemės miškuose sužinota, kad atvyko kažkokie užsienio žvalgybos atstovai.

Latvijos tautinio pasipriešinimo grupės neturėjo bendro vadovaujančiojo centro. Kai kurios jų ieškojo galimybės užmegzti ryšius su emigrantų centrais užsienyje. Šia aplinkybe – tuo, kad tautiniam pagrindžiui tapo žinoma apie užsienio žvalgybos atstovų atvykimą, – LSSR KGB sėkmingai pasinaudojo ir įsiskverbė į tautinio pasipriešinimo dalyvių gretas Kuržemėje. Tai sudarė sąlygas imtis operatyvinių veiksmų prieš tautinį pagrindį.

1945 m. lapkričio mėn. KGB organai suėmė ir A. Bergmanį. Siekiant sudaryti sąlygas kontroliuoti agentūros perimetimą į Latvijos teritoriją kanalą, buvo nutarta pradėti operatyvinį žaidimą. Latvijos SSR KGB panaudojo Bergmanį radijo žaidimui: būdamas jau užverbuotas KGB ir turėdamas slapyvardį Draugas, 1946 m. kovo mėn. jis pradėjo ieškoti ryšio su Stokholmo radijo centru. Radijo žaidimas prasidėjo 1946 m. birželio 15 d., kai Stokholmo radijo centras pagaliau atsiliepė³.

1946 m. rugpjūčio 6 d. Rygos įlankos pakrantėje išsilaipino antroji grupė – R. Zandė ir E. Tomsonas. Kaip liudija Zandė, jam buvo pavesta užmegzti ryšį su Arnyčio grupės nariais, perduoti jiems atvežtą raciją, naują šifrą, anglų žvalgybos parengtą raštišką žvalgomąją užduotį ir užmegzti radijo ryšį⁴. KGB organams atlikus tam tikrus agentūrinius-operatyvinius veiksmus, po keturių mėnesių nuo radijo žaidimo pradžios Draugui pavyko pačiam su juo susitikti. Zandė, neįtardamas, jog Draugas susijęs su KGB – tai jis savo šifru pranešė centrui, – padėjo Draugui užmegzti ryšius su visais savo grupės nariais. Zandė, Tomsonas ir visi kiti 29 žmonės buvo suimti 1947 m. spalio pabaigoje.

Arnyčio ir Zandės grupių, jūra persikėlusių į Latvijos teritoriją, taip pat kai kurių Švedijos ir Didžiosios Britanijos žvalgybos agentų, grįžusių į Latviją repatriacijos kanalu, uždaviniai ir veikla paskatino LSSR KGB imtis aktyvių veiksmų. Nors KGB organai buvo pasiekę šiokių tokių laimėjimų kovoje su ginkluotojo tautinio pasipriešinimo grupėmis, tačiau buvo aišku, kad visiškai sunaikinti tautinį pagrindį bus labai sunku. Be to, KGB žinojo, kad tautinį

pagrindį ėmė remti švedų ir anglų žvalgyba.

Siekdamas paspartinti tautinio pasipriešinimo likvidavimo procesą, užkirsti kelią Vakarų žvalgybos tarnyboms remti jį ir sukliudyti Švedijos ir Didžiosios Britanijos žvalgybos tarnybų mėginimams imtis žvalgomosios veiklos Latvijos teritorijoje, Latvijos SSR KGB nutarė įsiskverbti į žvalgybos centrą Švedijos teritorijoje. Tuo tikslu buvo nutarta infiltruoti į anglų žvalgybos agentūrinį aparatą Latvijos SSR KGB slaptąjį bendradarbį Apuoką (Vidvudą Šveicą, KGB agentą nuo 1945 m.)⁵. Po tam tikrų operatyvinių veiksmų Apuokui pavyko gauti vieno iš aktyvių Latvijos centro tarybos narių O. Bileskalnio rekomendacinį laišką generolui V. Tepferiui, buvusiam Latvijos kariniam prokurorui, KGB manymu – Didžiosios Britanijos žvalgybos Švedijoje rezidentui⁶. 1948 m. spalio 11 d. Apuokas neva kaip tautinio pasipriešinimo atstovas buvo pasiųstas į Švediją, į Gotlando salą. Jam buvo pavesta:

- 1) susitikti su gen. Tepferiu ir įgyti jo pasitikėjimą;
- 2) per jį užmegzti kontaktą su švedų ir anglų žvalgybos atstovais;
- 3) išsiaiškinti šių žvalgybos tarnybų tolesnių veiksmų planus;
- 4) pasiekti, kad būtų įtrauktas į grupę, kurią numatyta permesti į SSRS teritoriją su kokia nors užduotimi;
- 5) prašyti materialinės paramos pagrindžiui;
- 6) pateikti adresus ir nurodyti „patikimus“ žmones Latvijoje atvykstantiems agentams priglausti⁷.

Norėdamas patikrinti Apuoką, Tepferis nuodugniai išklausinėjo jį apie tautinio pagrindžio padėtį ir nieko įtartino nepastebėjo. Neturėdamas jokių įtarimų, Tepferis pranešė Apuokui, kad anglų žvalgyba surinko lietuvių ir estų grupę, kurią ketina permesti į Pabaltijį, ir ėmė įkalbinėti jį, kad sutiktų grįžti su ta grupe į Latviją. Laikydamasis nustatytos elgesio linijos, Apuokas po ilgų „svyravimų“ sutiko grįžti. Jų pokalbis baigėsi tuo, kad Apuokas buvo užverbuotas kaip anglų žvalgybos agentas.

Nuo 1949 m. sausio iki kovo mėn. Apuo-

kas lankė specialius parengiamuosius kursus: mokėsi užmegzti agentūrinį radijo ryšį, šifruotės, šnipinėjimo metodų ir susirašinėjimo laiškais naudojant slaptaraštį.

Baigęs kursus, Apuokas gavo iš Tepferio anglų žvalgybos tarnybos parengtą instrukciją, kaip vykdyti žvalgomąjį darbą; instrukcija buvo skirta Latvijos tautinio pagrindžio vadovams. Be to, Apuokui buvo perduoti topografiniai žemėlapiai, fotoaparatas, slaptaraščio priemonės, brangenybės ir pinigai. Raciją ir ginklų grupę gavo iš švedų. Kaip „patikimus“ adresus Latvijoje, kuriais galėtų pasinaudoti permetama agentūra, Apuokas nurodė du fiktyvius adresus. Instruktodamas Apuoką, Tepferis patarė jam nebijoti net KGB, nes ištikus nesėkmei čekistai būtinai mėgins užverbuoti. Jis davė nurodymą tokiu atveju sutikti – tada atsirastų galimybė žaisti dvigubą žaidimą ir Apuokas galėtų grįžti į Švediją⁸.

1949 m. gegužės 1 dienos naktį grupė – J. Deksnys, K. Pyplys, Apuokas (Šveicas), V. Briedis, estai slapyvardžiais Maksis ir Niksis – išsilaipino Lietuvos teritorijoje netoli Palangos⁹. Laikydamasis savo legendos, Apuokas atsiskyrė nuo grupės, apie atvykimą pranešė vietiniams KGB organams ir nuvažiavo į Rygą. Taip buvo įvykdyta Latvijos SSR KGB organams sėkminga pirmoji operacija, kurios metu į švedų ir anglų žvalgybos agentūros tinklą buvo infiltruotas agentas ir anglų žvalgybai nurodyti fiktyvūs butai spąstai.

1949 m. lapkričio 1 d. Kuržemės pajūryje išsilaipino kita grupė – Vituoldas Berkis (Krauja) ir Andrejis Galdinis (Mednis), buvę latvių legionieriai, po vokiečių kariuomenės kapituliacijos atsidūrę anglų okupacinėje zonoje. 1949 metų vasarą, kai Berkis jau buvo Anglijoje, per R. Silarajį, kuris, KGB manymu, buvo anglų žvalgybos tarnybos rezidentas¹⁰, Berkis buvo užverbuotas tam, kad atliktų anglų žvalgybines užduotis, ir supažindintas su Medniu – jie abu turėjo būti parengti permetimui į Pabaltijo teritoriją. Perėję pasienio zoną ir pasiekę Apuoko nurodytą fiktyvų adresą, jie buvo nukreipti toliau į Rygą. Operatyvinėmis priemonėmis ir pa-

naudodamas Apuoką, Latvijos SSR KGB išsiaiškino Kraujos ir Mednio užduotį. Apuoko padedami jie turėjo įsiskverbti į vieną iš tautinio pasipriešinimo ginkluotųjų grupių ir pranešti duomenis apie grupių išsidėstymą bei veiklą, o vėliau aprūpinti jas radijo ryšio priemonėmis ir suteikti kitokią materialinę paramą¹¹.

Įvykiai klostėsi palankiai operatyviniam žaidimui tęsti, ir KGB organai nutarė nesuminti Kraujos ir Mednio. Buvo imtasi priemonių visiškai kontroliuoti jų veiklą. Krauja ir Mednis padarė išvadą, kad jie yra saugūs, o Apuokas – iš tiesų atsidavęs anglų žvalgybai žmogus. Šią informaciją per sutartus adresus jie slaptaraščiu perdavė anglų žvalgybos tarnybai. Be abejo, visą jų korespondenciją perliustravo KGB darbuotojai.

Žinodamas, kad anglų žvalgyba ketina panaudoti Kraują ir Mednį tarpininkais savo agentūros permetimui į Pabaltijo teritoriją, Šveicas informavo juos, kad palaiko ryšį su tautinių partizanų grupės nariais, ir pasiūlė jiems pereiti į tokią grupę. Gavę anglų žvalgybos centro sutikimą, Krauja ir Mednis išvyko iš Rygos. Numatytiems sumanymams įgyvendinti buvo sudaryta fiktyvi grupė, į kurią įėjo du KGB organų operatyviniai darbuotojai ir penki specialieji agentai.

1950 m. gegužės 12 d. Šveicui padedant Rygoje buvo suorganizuotas Kraujos susitikimas su tariamu tautinio pagrindžio vadovu Maksiu, kurio vaidmenį atliko Latvijos SSR KGB majoras Albertas Bundulis. Maksis trumpai išdėstė partizanų grupių veiksmų taktiką ir davė nurodymų. Jau kitą dieną Krauja ir Mednis, lydimi operatyvinio darbuotojo, neva atvykusio iš Kuržemės miškų, buvo pristatyti į fiktyvios grupės stovyklą.

Po kurio laiko susitikęs su Maksiu Krauja pareiškė, kad jis netrukus ketina kartu su tautinio pagrindžio atstovu grįžti į Vakarus. Buvo numatyta vėliau permesti į Latviją kelias žvalgybininkų grupes, kurios visus partizanų junginius aprūpintų ryšiais. Šiai veiklai Krauja numatė panaudoti fiktyvią specialiąją grupę. *Išanalizavę susidariusią situaciją, KGB organai nutarė grąžinti Kraują į Angliją,*

kad sustiprintų anglų žvalgybos pasitikėjimą Maksio organizacija. Užmegztą kontaktą atėityje buvo ketinama panaudoti agentūros permitimo kanalui kontroliuoti ir, jei to reikėtų, siunčiamiems agentams sulaikyti. Tačiau aplinkybės susiklostė palankiai KGB organams, ir Kraujos išsiuntimas užtruko iki 1951 metų rudens.

Tuo metu KGB organai nutarė išplėsti operatyvinio žaidimo mastą. Pagal žaidimo scenarijų fiktyvi Maksio grupė veikė tik vakarinėje Latvijos dalyje – Kuržemėje, o dauguma jos dalyvių neva priklausė nelegalioms ginkluotoms tautinių partizanų grupėms. Siekiant toliau plėsti žaidimą, buvo nutarta sukurti legendą, esą šiaurės rytinėje Latvijos dalyje – Rygos ir Vidžemės rajone – veikia pagrindinė organizacija, vadovaujama Roberto, kurio vaidmenį atliko majoras Reingoldas – vieno iš KGB Vidžemės rajono poskyrių viršininkas¹². Pagal legendą Roberto organizacijai priklausė daugiausia legaliai gyvenantys asmenys, dirbantys įvairiose įstaigose bei organizacijose ir turintys galimybę važinėti po visą SSRS teritoriją. *Svarbiausia idėja buvo sudaryti sąlygas kontroliuoti galimus anglų žvalgybos mėginimus įsiskverbti į SSRS teritorijos gilumą.*

Užduotis supažindinti anglų žvalgybą su šia legenda buvo pavesta Latvijos SSR KGB agentui Lapui – Stanislavui Kreicui (Latvijos SSR KGB agentas nuo 1945 m.)¹³. 1950 m. lapkričio mėn. Lapas buvo išsiųstas į Švediją. Kaip ir Apuoką, jį apklausė švedų žvalgybos tarnybos, kurioms jis pranešė esąs antisovietinės organizacijos narys ir turįs užduotį patekti į Didžiąją Britaniją ieškoti materialinės paramos organizacijai. Po susitikimo su Tepferiu Lapas buvo persiųstas į Vakarų Vokietiją, ten jį pagal slaptažodį sutiko anglų žvalgybos bendradarbis. Lapas buvo apklaustas – jis turėjo smulkiai papasakoti savo autobiografiją ir apie Roberto organizaciją. Ilgai klausinėję ir tikrinę, bet nieko neįtarę, anglų žvalgybos bendradarbiai padarė išvadą, kad jis iš tiesų yra Latvijos tautinio pagrindžio atstovas, ir nutarė jį pasinaudoti. Anglai pažadėjo supažindinti Lapą su žmonėmis, kurie realiai gali suteikti

nemažą paramą pagrindžiui. 1950 m. lapkričio 20 d. Lapas buvo nuvežtas į Londoną, ten jį kruopščiai įvairiapusiskai patikrino. Po to jam buvo pasiūlyta lankyti specialaus parengimo žvalgybos darbui kursų. Mokymas prasidėjo 1951 m. sausio 15 d. Jis mokėsi užmegzti radijo ryšį, žvalgybos darbo metodų, konspiracijos principų, šifruotės, kaip naudotis slaptaraščio priemonėmis¹⁴. Būdamas Londone, Lapas sutartu ryšio kanalu pranešė, kad užduotis vykdoma sėkmingai ir numatyta jį su trimis kitais žvalgybininkais 1951 metų pavasarį nuplukdyti per jūrą ir išlaipinti Kuržemėje. Prieš išsiunčiamas į Latviją Lapas gavo konkrečią užduotį – angliams domino Maskvos, Leningrado, Sverdlovsko ir kitų SSRS rajonų kariniai bei pramoniniai objektai.

Lapui buvo pavesta perduoti Robertui šią užduotį:

- žvalgybos darbui pasitelkti labiausiai patikrintus organizacijos narius, kartu verbuoti naujus agentus, ypač iš jaunųjų specialistų, siunčiamų dirbti į įvairius SSRS pramonės centrus;

- parinkti Latvijos teritorijoje keletą aikštelių kroviniams priimti;

- atrinkti patikimus žmones, kurie koordinuotų išplaukimus į jūrą.

Lapo grįžimas KGB organams buvo patvirtinimas, jog sumanymas pristatyti anglų žvalgybos tarnybai fiktyvią Roberto organizaciją pavyko. *Jį įgyvendinus buvo pradėta kontroliuoti visus tolesnius anglų veiksmus.*

Baigdami mokyti Lapą, anglai savo radiogramose pradėjo domėtis Kraujos reikalais. Jie nusiuntė paklausimą Maksiui, kaip rasti partizanų grupę, kuriai priklauso Krauja ir Mednis (adresai ir slaptažodžiai). Neinformavus nei Maksio, nei Kraujos, 1951 m. balandžio 12 d. Kuržemės pajūryje Užavos rajone buvo išlaipinta trečioji grupė. Be Lapo, joje buvo:

- radistas Tomas (Janis Berzinis) – Roberto organizacijai;

- radistas Pēteris (Liudis Upanis) – Maksio organizacijai;

- estas Gustavas – jis turėjo vykti į Estiją.

Išlaipinus grupę, Tomas pateko į Rygą, į KGB parengtą butą, o Pėteriui ir Gustavui pavyko pasiekti fiktyvų vienkiemį. Iš ten Pėteris pasiekė grupę (kelią jam nurodė Maksis), kurioje buvo Mednis ir Krauja. Gustavas, išėjęs iš fiktyvaus vienkiemio, jau nebebuvo kontroliuojamas; persekiojamas jis perkando nuodų ampulę ir nuskendo Užavos upėje. Pėteris atvežė instrukcijas dėl Kraujos gražinimo į Angliją; jose buvo rašoma, jog anglai primygtinai reikalauja, kad kartu su juo atvyktų ir tautinių partizanų grupės vadas. Tai buvo agentų smogikų vadas Grosbergas (Arvidas Gailytis), KGB užverbuotas 1945 m.

Prieš pat Kraujos ir Grosbergo išsiuntimą Maksis suorganizavo fiktyvų jo organizacijai priklausančių partizanų grupių vadų pasitarimą; tų vadų vaidmenį atliko Latvijos SSR KGB agentai smogikai. Kalbėdamas pasitarime Krauja informavo, kad Anglijoje yra tautinio pasipriešinimo centras, kuris palaiko glaudų ryšį su anglų žvalgyba ir žadėjo ateityje suteikti materialinę paramą.

Grosbergas ir Krauja buvo išsiųsti 1951 m. rugsėjo 28 dienos naktį. Šį sykį greitaeigiu kateriu „Liursen-S“ į pajūrį Užavos rajone atplaukė 3 žmonės:

- Bertulis (Boleslavas Pitaniš);
- Otas ir Antsas, estai.

1952 metų pradžioje Pėteris pradėjo perdavinėti per radijo ryšį informaciją, kad situacija komplikavosi, ir ėmė prašyti žvalgybos centro leisti jam grįžti atgal. Numatyta operacija buvo sėkmingai įvykdyta 1952 m. balandžio 20 d. Į Latviją grįžo Grosbergas, su juo atvyko Hugas (Janis Pilsetniekas) – Maksio žinion, lietuvis Maikas ir estas Georgas – jie vyko toliau: vienas į Lietuvą, kitas – į Estiją. Kartu su Pėteriu atgal į Švediją buvo išsiųstas lietuvis Senis (Šilaitis).

Apie Grosbergo veiklą. Kateris, kuriuo plaukė Grosbergas ir Krauja, 1951 m. rugsėjo 30 d. pasiekė Hamburgą. Ten juos sutiko R. Silarajis ir estas Rebanė. Kaip buvo numatyta pagal užduotį, Grosbergas smulkiai papasakojo apie Maksio organizaciją ir pateikė savo reikalavimus: padidinti materialinę ir techninę paramą grupėms. Patikrinę

Grosbergą, anglai išsiuntė jį mokytis į žvalgybos diversantų mokyklą.

Pasinaudodami KGB turimu agentūros permetimo kanalu ir norėdami laiku gauti žinių apie tolesnius anglų žvalgybos ketinimus, operatyvinio žaidimo dalyviai tam tikromis priemonėmis stengėsi sustiprinti anglų tikėjimą tuo, jog gavusi didelę materialinę paramą „organizacija“ imsis darbo ir savo darbe aktyviai panaudos permestą agentūrą. Todėl 1952 m. liepos mėn. Maksis slapta rašė išsiuntė pranešimą, jame buvo išdėstyta „organizacijos“ vadovybės nuomonė klausimais, kuriuos savo rašte, Grosbergo parvežtame iš Anglijos, kėlė Silarajis. Tuo pat metu buvo pareikštas sutikimas išsiųsti į užsienį savo įgaliotąjį atstovą. Kaip tinkamiausias pristatyti anglų žvalgybai buvo išrinktas KGB agentas Kalas (*Kāls*, Janis Klimkanis, agentas smogikas, užverbuotas 1946 m.). Pagrindinė užduotis Kalui buvo tokia: sustiprinti anglų tikėjimą tuo, kad egzistuoja partizanų grupės, kurios pasirengusios būti baze anglų žvalgomiesiems veiksams; sužinoti Vakarų žvalgybos tarnybų planus ir ketinimus dėl ardomosios veiklos prieš SSRS. Agentui Kalui buvo parengti keli dokumentai, svarbiausi iš jų šie:

- Maksio laiškas Silarajui apie „organizacijos“ būklę;
- „organizacijos“ vadovo raštiškas įgaliojimas Kalui;
- specialiai anglų žvalgybai parengtos žinios apie pramonę, žemės ūkį ir kt.

1952 m. spalio 29 d. Užavos rajone buvo vėl išlaipinta dar viena grupė. Ją sudarė: Kurtas (Zigurdas Krūminis) – Roberto organizacijai ir Konradas (Kudirka) – radistas Lietuvos pagrindžiui. Kartu su jais grįžo anksčiau KGB užverbuotas Senis (Šilaitis). Grįždamas atgal kateris nuplukdė į Londoną agentą Kalą.

Iš Anglijos Kurtas atvežė Robertui Silarajo laišką. Laiško pabaigoje Silarajis rašė, kad nuo 1953 m. anglai prieš SSRS veiks kartu su JAV, todėl atsiveria galimybė gauti didelę materialinę paramą.

Rengdami Maksio ir Roberto atsakymus į Silarajo iškeltus klausimus, KGB organai

stengėsi būti atsargūs. Reikėjo, kad atsakymai nebūtų panašūs, antraip anglams būtų kilęs įtarimas, jog jie siunčiami iš vieno centro.

1953 m. gegužės mėn. Lapas, jau lankešis Anglijoje 1951 m., gavo anglų žvalgybos užduotį:

- iš Isetės upės Urale pasemti litrą tekančio vandens;

- išsiaiškinti, ar Nižnij Tagile gaminami tankai;

- aprašyti geležinkelio nuo Maskvos į Rytus būklę.

Šią užduotį Lapas atliko. Kaip teigiama operatyvinėje pažymoje „Liursen-S“, žinios ir vanduo, atitinkamai apdoroti, 1953 m. rugsėjo 11 d. per Maksį buvo išsiųsti į Angliją kateriu, kuriuo į Latviją grįžo agentas Kalas ir atplaukė nauja grupė – estas Albertas ir lietuvis Albinas¹⁵.

1954 m. balandžio pradžioje anglai pranešė, jog rengiamasi eilinei operacijai – išsiųsti Roberto organizacijos atstovą ir Estijos tautinio pagrindžio narį. Po kurio laiko anglų žvalgybos centras pasiūlė Robertui pačiam atvykti į Angliją. Šis KGB organams neparankus pasiūlymas buvo atmestas ta dingstimi, kad esą aplinkybės susiklostė taip, jog Robertas atvykti negali. Todėl buvo sukurta legenda, kad į kelionę rengiasi jo artimiausias padėjėjas. Roberto atstovo vaidmeniui buvo parengtas KGB agentas Tankistas.

Paiškėjo, kad tuo metu anglams kilo šiokių tokių abejonių dėl Roberto organizacijos. Jas sukėlė tokios aplinkybės:

- Maskvos laboratorijoje apdorotas Isetės upės vanduo buvo pernelyg radioaktyvus;

- Lietuvoje ir Estijoje 1953–1954 m. būta nesėkmingų mėginimų užverbuoti atsiųstus agentus ir kai kurie suėmimai nebuvo pakankamai nuslėpti nuo anglų žvalgybos;

- greitaeigis kateris „Liursen-S“, artėdamas prie Kuržemės pajūrio, patekdavo į pasienio lokatorių veikimo zoną, tačiau pasienio apsauga nė karto nesiėmė jokių priemonių kateriui sulaikyti¹⁶.

Visus šiuos klausimus anglai norėjo išsiaiškinti. Tankisto permetimo operacija įvyko 1954 m. rugsėjo 29 d. Tai buvo pirmas

kartas, kai operacija įvykdyta tik tam, kad į Angliją būtų permestas Tankistas. Per visas ankstesnes operacijas kartu būdavo išlaipinamos naujos siunčiamų agentų grupės. Į Londoną per Hamburgą atvykusį Tankistą anglai sutiko nepatikliai. 10–12 dienų jis buvo intensyviai apklausinėjamas. Anglams iš dalies pavyko sugauti jį pasakojant prieštaringus dalykus. Pavyzdžiui, Tankistas sakė, kad Robertas blondinas, o Lapas prieš trejus metus teigė, jog jis žilas. Iš pokalbių su anglų žvalgybos atstovais Tankistas suprato, jog anglams kilo didelių įtarimų, kad jie turi reikalą su KGB. Didžiausias įtarimas kilo tada, kai jie padarė vandens analizę, iš kurios paaikškėjo, kad tai ne upės vanduo.

Antroji anglus sutrikdžiusi aplinkybė buvo ta, kad jų agentai, kurie buvo siunčiami į Latviją savarankiškai, nepalaikant ryšio su Kuržemės organizacijomis, žuvo (estas Krumis, latvis Hugas). Tankistas turėjo gerokai pasistengti, kad bent kiek išsklaidytų kilusius įtarimus. Tankisto gražinimo operacija buvo įvykdyta 1954 m. lapkričio 20 d.

Paskutinė operacija buvo įvykdyta 1956 m. birželio 2 d. – tada agentas Kalas antrą kartą buvo išsiųstas į Angliją. Jau per pirmąjį susitikimą su juo anglų žvalgybos atstovai iškart pareiškė, kad jie visiškai įsitikinę, jog visą tą laiką bendradarbiavo su KGB organais, kurie labai sumaniai panaudojo tikrus tautinio pagrindžio dalyvius, jiems to nežinant. SIS bendradarbiai padarė išvadą, kad visa gauta medžiaga operatyviniu atžvilgiu jiems iš tikrųjų visiškai neįdomi.

Kaip vertinti Latvijos SSR KGB veiklą operatyvinio žaidimo laikotarpiu? Tame žaidime ilgą laiką dalyvavo gana gausios pajėgos – apie 15 KGB operatyvinių darbuotojų, o kartu su slaptaisiais bendradarbiais ir materialinio-techninio aptarnavimo jėgomis – apie 70 žmonių.

Šiandien kol kas dar neįmanoma tiksliai pasakyti, kada Didžiosios Britanijos žvalgyba pradėjo įtarinėti KGB, kad jis susijęs su anglų agentų permetimo į Pabaltijį operacijomis. Tačiau gana tvirtai galima teigti, kad septynerius aštuonerius metus tokių įtarimų nebuvo ir šia linkme anglai dirbo tuščiai, o

Lentelė. Operacijos, kuriose dalyvavo Latvijos SSR KGB												
Chronologija				Dalyvaujantieji asmenys					Padariniai			
Nr.	Laikas	Atv.–Išv.	Nr.	Vardas, pavardė	Slapyvardis	Tautybė	KGB ag.	Suimta	Nužudyta	Gražinta	Užverbuota	Pastabos
1.	1945 10 14	Atvyko	1	Arturas Arnytis		latv.		1945 10 16				Mirė Latv. 1986 m.
		— „ —	2	Janis Šmitas		latv.		1945 10 16				Mirė lageryje
			3	Eduardas Andersonas		latv.		1945 11 06				Mirties nuospr. 1946 m.
			4	Laimonis Petersonas		latv.		1945 11 05				
2.	1946 08 06	Atvyko	5	Augustas Bergmanis		latv.		1945 11			1946 m., slap. Draugas	Dalyvavo radijo žaidime
		— „ —	6	Richardas Zandė		latv.		1947 10 12				
				Erikas Tomsonas				1947 10 14				
3.	1946 10 13		1	Margeris Vituolinis	Tankistas		*					Suimta 13 Kuržemės taut.
4.	1948 10 11	Išvyko	2	Vidvudas Šveicas	Apuokas		*					partizanų grupių vadų
			7	Jonas Deksnys	Tarvydas	liet.					1949 m.	Užverb. Liet. SSR KGB
	1949 05 01	Atvyko	8	Kazys Pyplys	Mažytis	liet.						Nužudytas Liet. 1952 m.
			9	Voldemaras Briedis	Uosis	latv.					1949 m.	Užverb. Liet. SSR KGB
		— „ —		Vidvudas Šveicas	Apuokas		*					Parengė švedų žvalg. tarn.
			10	?	Maksis	est.						
			11	?	Niksis	est.						
5.	1949 11 01	Atvyko	12	Vitoldas Berkis	Krauja	latv.						Mirties nuospr. 1952 07 16
		— „ —	13	Andrejus Galdinis	Mednis	latv.	*	1952 02 29				Mokėsi angl. žvalg. m-loje
6.	1950 11 ...	Išvyko	3	Stanislavas Kreicas	Lapas							
7.	1951 04 12	Atvyko	14	Liudis Upanis	Pėteris	latv.			1952 04 03			Nusižudė
		— „ —	15	Janis Berzinis	Tomas	latv.			1951 04			Žuvo Latvijoje
				Stanislavas Kreicas	Lapas		*					Legaliz. 1957 m.
8.	1951 09 28	Atvyko	16	?	Gustavas	est.						1952 m. išsiųst. į Estiją
		— „ —	17	Boleslavas Pitānis	Bertulis	latv.						1952 m. išsiųst. į Estiją
			18	?	Otas	est.						Mokėsi angl. žvalg. m-loje
		Išvyko	19	Arvidas Gailytis	Grosbergas	est.	*			1951 09 28		Gražintas į D. Britaniją
			4	Vitoldas Berkis	Krauja							
9.	1952 04 20	Atvyko	19	Janis Pilsetniekas	Hugas	latv.	*					1952 m. išsiųst. į Lietuvą
		— „ —		Arvidas Gailytis	Grosbergas	liet.						1952 m. išsiųst. į Estiją
			20	?	Maikas	est.						Gražintas į D. Britaniją
		Išvyko	21	?	Georgas	est.				1951 04 20		
		— „ —		Liudis Upanis	Pėteris		*					1952 11 ... išsiųst. į Lietuvą
10.	1952 10 29	Atvyko	5	Šilaitis	Senis	latv.		1955 06				Mokėsi angl. žvalg. m-loje
		— „ —	22	Zigurdas Krūminis	Kurtas	liet.	*					1953 11 ... išsiųst. į Estiją
			23	Zigmas Kudirka	Konradas		*					1953 11 ... išsiųst. į Lietuvą
		— „ —		Šilaitis	Senis							
		Išvyko	6	Janis Klimkanis	Kalas	est.						Gražintas į D. Britaniją
11.	1953 09 11	Atvyko	24	?	Albertas	liet.	*					Mokėsi angl. žvalg. m-loje
		— „ —	25	?	Albinas		*			1953 09 11		
				Janis Klimkanis	Kalas		*					
		Išvyko	26	Janis Pilsetniekas	Hugas		*					
12.	1954 09 29	Išvyko		Margeris Vituolinis	Tankistas		*					
13.	1954 11 20	Atvyko		Margeris Vituolinis	Tankistas		*					
14.	1956 06 02	Išvyko		Janis Klimkanis	Kalas		*					
15.	1956 12 18	Atvyko		Janis Klimkanis	Kalas		*					

tiksliau – KGB naudai, nes KGB visiškai kontroliavo agentų permetimo kanalus (galimas daiktas, ne be Lubiankos superšnipo Kimo Filbio, SIS Rytų krypties vadovo). KGB gavo daug modernių tais laikais anglų ryšio priemonių ir operatyvinių-techninių priemonių pavyzdžių. KGB agentams įsiskverbęs į anglų žvalgybą, SSRS gavo vertingos informacijos apie jos žvalgomojo darbo metodus ir SIS agentūros mokymo sistemą. Galima sakyti, kad jie nebuvo labai gerai parengti, nes kai kurie jų veikė Latvijos SSR KGB agentų smogikų aplinkoje netgi ilgiau kaip metus ir nieko įtartino nepastebėjo. Net baigiamuoju operatyvinio žaidimo laikotar-

piu SIS bendradarbiai manė, kad Latvijos SSR KGB akiai panaudojo tikrus tautinio pasipriešinimo dalyvius¹⁷.

Susipažinus su buvusio SSRS KGB, taip pat Švedijos, Didžiosios Britanijos ir JAV specialiųjų tarnybų archyvais, galėtų atsirasti papildomos informacijos, kuri padėtų atkurti išsamesnį KGB organų veiklos okupuotose Baltijos respublikose vaizdą. Tačiau tvirtai galima sakyti, kad buvę Antrojo pasaulinio karo sąjungininkai šaltakraujiškai pasinaudojo okupuotų Baltijos valstybių tautiniu pasipriešinimu vienas prieš kitą nukreiptiems žvalgybos uždaviniams spręsti.

Nuorodos

¹ Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais, l. 4, Latvijos totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro (toliau – LTPDC) biblioteka.

² S. Silinš, *Latvijskij centralnyj sovet*, Upsala, 1994, s. 138.

³ Pažyma, l. 4, A. Bundulio dokumentų kolekcija, LTPDC biblioteka.

⁴ Richardo Zandės tardymo byla, arch. Nr. 28635, t. 1, l. 230.

⁵ Latvijos SSR KGB generolo majoro J. Lukaševičiaus dokumentų kolekcija, LTPDC biblioteka.

⁶ J. Lukaševič, *Dolgij poedinok: Dokumental'nyj očerok*, s. 15, *ibid.*

⁷ Latvijos SSR KGB generolo majoro J. Lukaševičiaus dokumentų kolekcija, *ibid.*

⁸ Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais, l. 13, *ibid.*

⁹ V. Briedžio dienoraščio kopija, 1948–1949 m. užrašai, *ibid.*

¹⁰ Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais, l. 33, *ibid.*

¹¹ *Ibid.*, l. 16.

¹² *Ibid.*, l. 25.

¹³ Pažyma dėl ag. Lapas, Latvijos SSR KGB generolo majoro J. Lukaševičiaus dokumentų kolekcija, *ibid.*

¹⁴ Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais, l. 28, *ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, l. 72.

¹⁶ J. Lukaševič, *op cit.*, p. 117.

¹⁷ Pažyma remiantis archyvinės bylos „Liursen-S“ dokumentais, l. 97, LTPDC biblioteka

Janis Vasilevskis

ARMED NATIONAL RESISTANCE UNITS – THE MEDIUM OF THE GAMES OF THE SSSR/LATVIAN SSR AND GREAT BRITAIN SPECIAL OPERATIVE SERVICES IN 1945–1956

Summary

At the end of the World War II Great Britain Secret Service was looking for new chances for its service in Baltic countries. They decided for this purpose to use the organisations of national movements in Baltic countries. The intentions of Great Britain Secret Service had been exploited by SSSR KGB in lasting games in the territory of Estonia, Latvia and Lithuania against secret services of Sweden and Great Britain. An

exhaustive picture of the activities of KGB in occupied Baltic republics, can be restored from the archives of special services of the former SSSR KGB, Sweden, Great Britain and the USA. The study of the archives reveal that the former allies of the World War II exploited National resistance movements of occupied Baltic countries in working out the tasks of secret services on both sides.